

УДК 930 (477):903'1:94(100) Круц В.О.

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА ОПАНАСОВИЧА КРУЦА В ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОГО ПОДНІПРОВ'Я

Кириленко О.С.

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

В.О. Круц проводив безперервні польові дослідження пізньотрипільських пам'яток Київського Подніпров'я з 1962 до 1973 року. Результатом цієї роботи стало відкриття 22 нових поселень. На більш ніж 30 з них були проведені розкопки, з яких виділяються Софіївка 2, Завалівка, Євминка 1, 2, Чапайівка, Козаровичі, Львівська площа і Проців.

Ключові слова: *В.О. Круц, трипільська культура, етап С I, С II, Київське Подніпров'я, чапайівський тип, лукашівський тип, софіївський тип.*

Нещодавно з життя пішов В.О. Круц – видатний вчений, мудрий вчитель і невтомний трудівник, який присвятив своє життя археології, головним чином, дослідженню трипільської культури. З огляду на масштаби проведених Володимиром Опанасовичем робіт, як у полі, лабораторії, так і за письмовим столом, важко сповна оцінити його внесок в розвиток української археології. Ще зовсім недавно В.О. Круц відзначив своє 75-річчя, звично для себе провів черговий польовий сезон, розкриваючи все нові й нові об'єкти, а з ними й загадки давнини. Але, на жаль, 2015 рік пройшов для колег вже без мудрих порад Володимира Опанасовича. Дана стаття, написання якої було покладене ще за життя вченого, покликана висвітлити основні віхи плідного періоду досліджень, що припав на початок наукової кар'єри В.О. Круца.

З часу перших розкопок В.В. Хвойки кінця XIX ст. на Кирилівських висотах і до початку 60-х рр. XX ст. археологи вже сформували певне уявлення про особливості трипільської культури Київського Подніпров'я. За активної роботи різних до-

слідників були відкриті і частково досліджені пам'ятки Євминка, Лукаші, Бортничі, Кирилівські висоти, Сирець, Червоний Хутір, Софіївка та інші. Починаючи з 30-х рр. 20 ст. методика польових досліджень трипільських пам'яток значно вдосконалилась. Ведення польової документації і фіксація об'єктів на планах стає правилом на відміну від раннього етапу досліджень [1]. Активне відкриття трипільських пам'яток регіону, що починають досліджуватися більш ретельно, підштовхувало вчених до переосмислення висунутих раніше концепцій про їх походження, час існування і структуру. Відповіді на ці питання в свої публікаціях, головним чином, шукали Т.С. Пассек, Є.Ю. Кричевський, Ю.М. Захарук, В.М. Даниленко, М.Л. Макаревич та інші. Але постійне поповнення джерельної бази вимагало її структурування, узагальнення результатів та більш точного трактування пізнього Трипільля загалом і Київщини зокрема.

В результаті досліджень поселень Бортничі, Сирець 1, 2, 3, Підгірці, Пирогово і кремаційних могильників Софіївка, Червоний Хутір, Завалівка і Чернин, Ю.М. Захаруком було

обгрунтовано виділення софіївського типу пам'яток із городського [2], на протипагу В.М. Даниленку, який відкидав їх культурну приналежність до фінального етапу Трипілля С ІІ [3]. Разом з тим, в питанні пояснення витоків софіївського типу вчені так і не дійшли згоди. Ю.М. Захарук пояснював ці процеси еволюційним розвитком від більш ранніх трипільських пам'яток Коломийщини 1, а В.М. Даниленко – від злиття пізньотрипільських елементів і місцевого неолітичного населення.

Саме в цей час В.О. Круц закінчив навчання в університеті і почав активно працювати над розробкою цієї тематики в Інституті археології АН УРСР під керівництвом Ю.М. Захарука. Так почався більш ніж десятирічний період масштабних польових досліджень і праці над дисертацією. Грандіозна робота по узагальненню отриманих результатів, дозволила В.О. Круцу розкрити питання культурно-хронологічного членування, міжкультурних зв'язків і впливів, а також широкого спектру особливостей матеріальної культури пізньотрипільського населення Середнього Подніпров'я [4].

Перші польові роботи в якості начальника розкопу В.О. Круц провів в 1962 р. на відкритому за його участі кремаційному могильнику Завалівка [5]. Пам'ятка значно постраждала від антропогенних і природних впливів, тому розкопавши шістьнадцять поховань, В.О. Круц дослідив пам'ятку повністю [6]. Не рахуючи одиничної кремації, виявленої пізніше при розкопках Чапаївки, до цього часу це останній унікальний могильник софіївського типу, що вдалося виявити і дослідити. Цього ж року, разом з Д.Я. Телегіним та іншими колегами, В.О. Круц обстежив трипільські пам'ятки Лютіж, Демидів 2, Козаровичі і неолітичне поселення Пустинка 5 (с. Мнево, ур. Ліс) [5].

В 1963 р. загоном Середньодніпровської експедиції під керівництвом Ю.М. Захарука, разом із В.Г. Збеновичем і В.О. Круцом, було досліджено поселення Софіївка 2 [7]. Там було виявлено декілька наземних глинобитних жител, з яких два були розкопані. Отриманий матеріал був ґрунтовно опрацьований Володимиром Опанасовичем, що знайшло відображення у вичерпному описі і класифікації керамічного комплексу [8]. Цей підхід дозволив в подальшому за єдиною уніфікованою методикою опрацьовувати кераміку, яка складалася з трьох груп: лискованої, кухонної і розписної. Силами цієї ж експедиції було завершено дослідження кремаційного могильника Софіївка 1 [7, с.19].

Крім цього, в 1963 р. експедицією під керівництвом Д.Я. Телегіна, В.О. Круц здійснив невеликі розкопки поселення софіївського типу між селами Домантово і Страхолісся. Там було досліджено культурний шар на площі 186 кв. м, що характеризувався наявністю синкретичних неолітичних і пізньотрипільських матеріалів, останні з яких переважали на поселенні. Крім звичної на той час софіївської кераміки з домішками подрібнених ступок молюсків, на поселенні було виявлено пористий кухонний посуд, що став таким в процесі вигорання рясних органічних домішок [9].

В наступні 1964-65 рр. вченим було продовжено розвідувальні роботи в складі експедиції, що очолював Д.Я. Телегін, результатом чого стало відкриття і подальше дослідження неолітичних і пізньотрипільських місцезнаходжень: Зазим'є Станки 1, Станки 2, Станки 3, ур. Осинки, Рожівка 1 і Євминка 2. Таким чином, було ще більше загострено питання синкретичності неолітичних і трипільських традицій, що відобразилося в кераміці з Пустинки 5. В цей же час В.О. Круц обстежив розкопане в 1913 р.

В.М. Щербаківським поселення Лукаші і розпочав дослідження на поселенні Євминка 1. Заклавши декілька шурфів і розкоп, тут було виявлено і досліджено господарську яму, з якої походила лискована і розписна кераміка. Інша яма була заповнена посудом софіївського типу, ще одна вміщала і лисковану і пористу кераміку. В заповненні заглибленого в землю житла вчений виявив лисковану кераміку лукашівського типу. Таким чином, в результаті проведених робіт і статистичного аналізу матеріалів, лискований посуд складав 51,2 %, кухонний – 26 %, розписний з відмученої глини – 8,8 %, а також кераміка софіївського типу – 14 % [10]. Остання була включена В.О. Круцом до загальної статистики з огляду на схожість з лукашівською кухонною керамікою. Тому оцінка даних комплексів як єдиного цілого стало основним свідченням того, що Євминка 1 – найбільш пізніє лукашівське поселення перехідної до софіївського типу фази [10, с. 19]. Вірогідно, що ці матеріали належать до наступного софіївського етапу існування поселення, що не відобразилося в стратиграфії з огляду на незначний розрив у часі між етапами заселення і характером піщаної породи, в якій залягав культурний шар [11].

Таким чином, було проведено порівняння поселення Софіївка 2 з раніше обстеженими Підгірці 2 (дослідження Ю.М. Захарука), Євминка 1 (дослідження М.О. Макаренка) і Лукаші (дослідження В.М. Щербаківського), що дозволило об'єднати їх в єдиний "лукашівський тип", більш ранній ніж софіївський і пізніший за Коломийщину 1 [12, с.18; 8, с. 208].

Наступний 1966 рік разом з Д.Я. Телегіним (силами Київської експедиції) В.О. Круц розпочав масштабні розкопки на поселеннях Козаровичі (ур. Буслівка) і Євминка 2 (ур. Стара Цегельня). В цьому ж році після при-

значення начальником експедиції, вчений починає досліджувати унікальне поселення Чапаївка (ур. Церковщина).

В процесі огляду берегів Київського моря було виявлено заглиблений об'єкт на пізнютрипільському поселенні Козаровичі. В ньому, за аналогією з Євминкою 1, було виявлено значну кількість лискованої, розписної і кухонної трипільської кераміки. Окремо в культурному шарі також зустрічався посуд софіївського типу. Тому В.О. Круц розділив культурний горизонт трипільського часу на два шари: чапаївський, що синхронний пам'яткам Нові Безрадичі, Корчувате, Чапаївка; і більш пізній софіївський. Відсутність подрібнених раковин в складі кухонної кераміки і часте використання відбитків шнура, що утворюють "гусеничку", на думку вченого, свідчило про вплив "місцевого неолітичного" населення на формування Трипілья цієї місцевості [12, с. 9].

На поселенні Євминка 2, яке значно постраждало від антропогенного чинника, було виявлено три заглиблені у землю об'єкти. Їх заповнення, за аналогією із сусіднім поселенням Євминка 1, складалося переважно з лукашівської кераміки, яку доповнювали пористі фрагменти кераміки софіївського типу [12, с. 41-47].

Планомірні розкопки чапаївського поселення і могильника, розпочаті в 1966 році, безперервно тривали до 1968 р. Результатом першого сезону стало дослідження 18 ям і одного заглибленого у землю житла. На рівні вище заповнення цієї землянки крім звичної лискованої кераміки, що переважала кількісно (за В.О. Круцом лукашівського типу), також було виявлено софіївський посуд [13, с. 37]. Це в черговий раз підтвердило наявність на трипільських пам'ятках регіону двох культурно-хронологічних горизонтів. Ситуація, коли при повторному заселенні регіону обиралися місця попередньо за-

лишених селищ, є скоріше правилом ніж виключення, що пояснюється вигідністю умов їх розташування.

В цей же 1966 рік В.О. Круц взяв участь в обстеженні і проведенні магнітної зйомки на поселеннях Підгірці 2 і Нові Безрадічі. Таким чином, тут було встановлено межі поселень і кількість наземних глинобитних жител на них (13 на Підгірцях 2) [14]. Розвідкою 1967 р. було виявлено нові поселення Лісники 1 і 2 [13, с. 46-47].

В 1967 р. було продовжено розкопки у Чапаївці, де було розкрито два житла, сім ям і виявлено сліди інгумаційного могильника, з якого досліджено два поховання [15]. Наступного 1968 року були досліджені ще дев'ять ям і три поховання. Знову в одному із об'єктів крім кухонного і лощеного посуду, що переважали на поселенні, було виявлено 40 фрагментів кераміки софіївського типу. Тому ця яма (№30) була пов'язана В.О. Круцом з більш пізнім шаром, що не мав відношення до комплексів етапу С I. Цей висновок теж базувався на типологічній різниці в кераміці, а не на стратиграфічних даних [15]. Підтвердженням того, що поряд з чапаївським поселенням і інгумаційним могильником знаходиться пам'ятка софіївського типу, стало відкриття кремаційного поховання (№3), що складалося з кальцинованих кісток, конічного пряслиця, крем'яного долота і традиційного пористого кулястого горщика софіївського типу, прикрашеного конічними наліпами і горизонтальним відтиском шнура [15, с. 15].

Тоді ж В.О. Круц провів рятівні розкопки поряд із Чапаївкою на поселенні Пирогово. Тут було закладено розкоп на місці частково зруйнованої ями трипільського часу. Заповнення об'єкту складалося з 363 фрагментів кераміки софіївського типу, а також п'яти фрагментів кухонного і восьми уламків лискованого посуду лукашів-

ського типу [15, с. 18-19].

В цей же час загін Київської експедиції В.О. Круца відновив розкопки на поселенні біля с. Козаровичі в урочищі Буслівка. Там було виявлено частково зруйновану розмивами берега яму, що містила переважно посуд софіївського типу, а також декілька фрагментів кераміки лукашівського типу [16, с. 4]. Крім цього, було закладено вісім розвідувальних траншей і зібрано значний підйомний матеріал, що навпаки складався переважно з кераміки: лискованої з врізним орнаментом і кухонної з розчосами, що відповідає більш ранньому культурному горизонту. Таким чином, було знову підтверджено наявність двох культурно-хронологічних комплексів в межах одного трипільського поселення [16, с. 10-12].

В 1969 р. Київська експедиція спрямовує роботу на широке обстеження берегів Київського водосховища, результатом чого стало виявлення ще одного пізньотрипільського поселення в с. Козаровичі (урочище Цегельня), за залишками зруйнованої ями з лискованою і кухонною керамікою [17, с. 3]. Але дослідження були продовжені лише на поселенні в урочищі Буслівка, яке В.О. Круц остаточно ідентифікував як двошарове – софіївського і лукашівського типів [17, с. 11]. Пункт 2 (софіївського типу) складалося із рову, що по колу оточував частину поселення, і господарських ям, з яких в той рік було досліджено чотири. Пункт 1 розташовувався на краю мису і був ідентифікований за заглибленим в землю житлом і господарською ямою, що зазнали руйнування від розмивів Київського водосховища, води якого затопили не лише заплаву Дніпра і частину цього поселення, а й інші пізньотрипільські пам'ятки в окрузі. Заповнення об'єктів традиційно складалося з лискованої, кухонної і розписної кераміки. Перші дві групи були виготовлені без доміш-

ки подрібненої черепашки, що на думку В.О. Круца, додатково вказувало на існування "чапаївського" культурного горизонту на лукашівському поселенні в урочищі Буслівка [17, с. 15]. Пізніше до даної групи як більш ранньої відносно Лукашів, Євминки 1, 2, Підгірців 2, Львівської площі, вчений відніс поселення Нові Безрадічі, Чапаївка, Корчувате і Козаровичі [18, с. 197].

В 1969 році В.О. Круц провів рятівні розкопки на поселенні Хутір Комуна (ур. Крутуха-Жолоб). Тут вчнем було виявлено залишки одного глинобитного наземного житла – "площадки", в межах якої містилася незначна кількість трьох різновидів кераміки, серед якої переважала лискована зі слідами повторного випалу. Пізніше, в результаті досліджень Г.М. Бузян, це поселення було віднесено до лукашівської групи пам'яток [19], хоча В.О. Круц, проводячи аналогії з Софіївкою 2, чомусь не включив його до виділеного ним лукашівського типу [17, с. 42-45].

В 1970 році було продовжено дослідження на поселенні Козаровичі (ур. Буслівка, пункт 2). Під керівництвом В.О. Круца тут було розчищено 54 м рову, дев'ять господарських ям і одне гіпотетичне житло софіївського часу. Крім цього було закінчено дослідження землянки з керамікою лукашівського типу, що знаходилась поза межами рову і була перекрита об'єктом пізнішого софіївського горизонту. Це стало першим достовірним стратиграфічним доказом послідовного існування і заселення регіону спочатку "лукашівським", а пізніше "софіївським" населенням [20, с. 12-13].

Цього ж року було поновлено роботи на поселенні Чапаївка, де досліджено одне житло-напівземлянку, два заглиблених в землю вогнища, десять ям господарського призначення і шістнадцять поховань трипільського часу. Найбільш цікаві висновки

В.О. Круца стосуються поховань, що розташовувались біля поселення трьома паралельними рядами. Небіжчиків клали в могилу випростаними на спині, з руками витягнутими вздовж тулуба. Іноді грудна клітина і череп посипалися вохрою. За припущенням дослідника, до руйнування могильника в давнину він складався з близько тридцяти поховань. Тому, з огляду на унікальність поховань за неолітичним обрядом у супроводі трипільської кераміки, В.О. Круц остаточно переконався в доцільності виділення окремого чапаївського типу. Таким чином, вчений припустив, що населення дніпро-донецької культури було включене до складу трипільської общини, чим і визначило її синкретичний характер [21, с. 19-23].

В 1969-70 рр. в процесі досліджень стародавнього Києва, за участю В.О. Круца було виявлено і досліджено залишки двох пізньотрипільських поселень – Копирів кінець і Львівська площа. Перше, що складалося із заглиблених в землю жител, за характерними рисами кераміки було віднесене до чапаївського типу [22, с. 93-95]. Львівська площа було ідентифіковане, як поселення лукашівського типу [23]. Як показали дослідження наступних років, проведених в 1996 р. І.І. Мовчаном і С.І. Климовським, трипільське поселення Львівська площа було оточене ровом [24]. А в 2002 р в процесі рятівних археологічних робіт було виявлено трипільський культурний шар і заглиблені об'єкти в районі вул. Велика Житомирська [25], що, очевидно, разом з раніше відомим місцезнаходженням матеріалів на вул. Ярославів Вал, є частиною одного великого поселення [26].

Силами Дніпровської експедиції в 1971 р. В.О. Круц продовжив дослідження в Чапаївці, де було розкопано заглиблене в ґрунт житло, господарську яму і вісім поховань трипільського часу [27]. На поселенні Козаровичі

було повністю розчищено рів, подвійний в місці північного в'їзду, і чотирнадцять заглиблених об'єктів. З них три ями крім поширеної в інших об'єктах софійської кераміки містили по декілька уламків кухонного посуду, орієнтовно початку етапу С I, а в одній з них ще декілька фрагментів лощеної кераміки з прокресленим орнаментом [28, с. 4-13]. Але це вже не могло трактуватися інакше, як природне і механічне переміщення матеріалів в пізніші епохи.

Наступного року в Чапаївці було вивчено три поховання, господарську яму і рештки заглибленого житла, що містило понад три тисячі фрагментів посуду, крем'яні і кістяні знаряддя. Як і в інших випадках, крім кераміки етапу С I, в заповненні зустрічалися фрагменти софійських горщиків, які на думку В.О. Круца потрапили туди із зруйнованих поховань кремаційного могильника софійського типу [29, с. 6]. Цього ж сезону було традиційно продовжено рятівні розкопки в Козаровичах, де досліджено заглиблене житло софійського поселення за межами рову [29, с. 9-10].

В 1973 р. разом з С.С. Березанською і силами Бортницького розвідувального загону вчений провів масштабні роботи, якими підтвердив існування пізньотрипільських поселень Проців, Ходосівка, Демидів і Літки. На лукашівському поселенні Проців, що розташоване неподалік Софіївки 2, було розкопано залишки наземного житла. Глинобитні елементи будівлі майже не збереглися, а його заповнення складалося з традиційного набору артефактів. Кераміка характеризувалася спільністю рис з посудом Софіївки 2, що проявилася у використанні наліпних пружків на горщиках і мисках. В.О. Круц припустив існування місцевого куща пам'яток в межах лукашівського типу. Те, що житло містило незначну частину плитчатої

глиняної обмазки, очевидно, від печі, на думку вченого свідчило про відмінний спосіб житлобудівництва – виключно із дерева [30, с. 8]. Ймовірно, це може бути пояснено тим, що поселення не було спалене, через що глиняна обмазка стін не випалилась і розчинилася в ґрунті.

На поселенні Ходосівка ур. Зоцієва Гора шурфами було встановлено наявність культурного шару з матеріалами софійського типу. В Демидові 2 також були здійснені зачистки культурного шару зруйнованого поселення софійського типу і обстежено місце знахідки мініатюрної лукашівської амфори в с. Літки, що, за припущенням В.О. Круца, може вказувати на існування поруч трипільського могильника [30].

Активний період розкопок трипільських пам'яток Київського Подніпров'я в 1974 р. був підсумований їх остаточним аналізом і інтерпретацією в формі успішно захищеної дисертації на тему "Населення Середнього Подніпров'я в епоху міді" [4]. В 1974-75 рр. В.О. Круц проводив дослідження курганів епохи бронзи і брав участь в розкопках неолітичних стоянок Криму, а з 1975 по 1977 рр. досліджував трипільські пам'ятки етапів С I – СII на Волині і об'єкти давньоруського Києва. В 1974 р. В.О. Круц визначив належність до лукашівського типу залишок від поселення під руїнами давньоруського укріпленого міста Білгород, досліджуваного в той час Г.М. Мезенцевою. В 1977 р. вийшла друком монографія В.О. Круца "Пізньотрипільські пам'ятки Середнього Подніпров'я" [23], але матеріали з Білгородки і софійського поселення Видубичі, що в 1971 р. частково дослідив І.І. Мовчан, до неї не потрапили.

В 1979 р. В.О. Круц разом з Д.Я. Телегіним і Д.Ю. Нужним взяв участь в проведенні масштабних розвідувальних робіт в складі експедиції

"Славутич". Вченими було обстежено понад 100 км обох берегів Дніпра південніше Києва, де виявлено нові і оглянуто вже відомі об'єкти археології. Було відкрито місцезнаходження трипільської культури етапів В II і С I біля сіл Григорівка і Вітачів. А при обстеженні багаточислової пам'ятки біля с. Гнідин в урочищі Млин, відкритої ще в 1960 р. М.П. Кучерою, було підтверджено існування поселення софіївського типу [31].

Таким чином, тривалий і насичений період польового дослідження В.О. Круцом пізньотрипільських пам'яток Київського Подніпров'я мав результатом відкриття кількох десятків нових об'єктів археології, що збільшило число відомих трипільських пам'яток майже вдвічі. Понад 30 з них були досліджені за участі В.О. Круца, з яких значимістю результатів і масштабністю робіт виділяються: Завалівка, Євминка 1, Євминка 2, Чапаївка, Козаровичі, Львівська площа і Проців.

Працюючи над інтерпретацією матеріалів, В.О. Круц обґрунтував і доповнив раніше розроблену Т.С. Пассек, Ю.М. Захаруком і іншими дослідниками класифікаційну схему, за якою трипільське населення Середнього Подніпров'я від початку етапу С I до кінця С II, розвиваючись і поступово змінюючись пройшло стадії: Коломийщина 1, Чапаївка, Лукаші і Софіївка. Висновки базувалися на чітких принципах формально-типологічно методу, яким було описано особливості керамічних комплексів, топографію розташування пам'яток, житлових об'єктів, остеологічних залишок і інвентарю. Тип пам'яток Коломийщина 1 з огляду на територіальну відокремленість, відмінності в рисах посуду і житлового будівництва, до пізнього Трипільля Київського Подніпров'я В.О. Круц не включав. В результаті цей підхід заклав основу для подальшого його удо-

сконалення і уточнення.

Оцінюючи походження сировини для крем'яних, мідних, бурштинових і інших виробів з поселень і, особливо, могильників, В.О. Круц вказав на активні міжплеменні обміни пізньотрипільських племен Середнього Подніпров'я, Волині і більш віддалених районів Північного Причорномор'я, Балкан і Кавказу [23, с. 135].

Аналіз топографічних особливостей розташування поселень етапу С I - С II в Середньому Подніпров'ї дозволив В.О. Круцу визначити принцип заселення регіону. Найбільш популярними місцями були високі ділянки терас і лише подекуди підвищення в заплавах, що свідчило про традиційне землеробське направлення господарства, а подекуди й необхідність в захисті поселень [23, с. 140-142]. Спираючись на аналіз фауністичних решток, проведений В.І. Бібіковою, вчений спростував гіпотезу про перехід населення софіївського типу до переважаючого скотарства. Крім цього, В.О. Круц встановив залежність між переважанням мисливства в періоди заселення Київського Подніпров'я в кінці етапу В II - на початку С I (Чапаївка) і на етапі С II (софіївські пам'ятки), від кризових моментів, пов'язаних з тиском сусідніх племен [32, с. 137-138]. Це також стало додатковим фактом відмінності типу Чапаївка від спорідненого і синхронного населення Коломийщини 1 [23, с. 142-144].

Працюючи над періодизацією пам'яток Подніпров'я В.О. Круц виділяв перехідні типи, як Козаровичі – між пам'ятками типу Чапаївка і Лукаші і Євминка/Борничі – між Лукашами і Софіївкою, уточнюючи мікрохронологію регіону [33, с. 229]. Для цього чи не вперше були використані некалібровані дати С 14, отримані для пам'яток Чапаївка і Євминка 1. Але через відсутність серій для інших територій, було лише підтверджено отримані типологічно-порівняльним

методом висновки про послідовність цих пам'яток в часі [23, с. 147]. Також вчений залучив у своїх дослідженнях результати археомагнітного аналізу, що довело логічність хронологічного розриву між Лукашами і Коломийщиною 1. Аналізуючи орнамент, особливо розписний, В.О. Круц синхронізував лукашівську групу з томашівськими пам'ятками Буго-Дніпровського межиріччя [23, с. 148]. Очевидно, "імпорти" з пізньотомашівських пам'яток могли потрапляти до Київського Подніпров'я, але більш помітними зараз є контакти із сусідньою канівською групою пам'яток кінця етапу С I [34, с. 159-160], особливо в матеріалах з поселень вздовж Трубежу і на Євминці 1 [11]. Також В.О. Круц вказував на взаємовпливи між пізньотрипільським і неолітичним населенням, що, крім обряду поховання, відобразилося в синкретичній кераміці з пам'ятки Пустинка 5. Просуванням населення типу Молюхов Бугор на північ, вчений пояснював відхід частини представників Коломийщини 1 на територію Київщини, що й призвело до утворення пам'яток типу Чапаївка. Пізніші впливи Пивихинської культури, що продовжила традиції Молюхова Бугра, В.О. Круц прослідкував в орнаменті софіївської кераміки, які проявилися переважно на лівобережних пам'ятках.

Висунута В.О. Круцом гіпотеза поступової зміни лукашівських пам'яток софіївськими в процесі їх розвитку і під впливом пізньої середньостогівської культури типу Пивиха і ранньоюною [23, с. 149-155] пізніше була переглянута. В.Г. Збенович і В.О. Дергачов пояснювали значні відмінності між даними типами вливанням свіжих дністровсько-прутських культурних традицій, що потрапили в Подніпров'я через Волинь [35, с. 142], або проміжком часу, що заповнювали невідкриті на той час пам'ятки перехідного типу [36, с. 20]. Пізніше

В.О. Круц також наголошував на складенні типу Софіївка з населення бринзено-жванецької групи [37, с. 245]. Гіпотеза про існування перерви між типами Лукаші і Софіївка, на думку М.Ю. Відейка, підтверджується й каліброваним радіовуглецевим датуванням [38, с. 97]. Тому нібито перехідне лукашівсько-софіївське поселення Євминка 1, що складається з двох культурних горизонтів [11], датується ранньою фазою лукашівської групи (3600 BC) [39]. Пізніше тут існувало й софіївське поселення, але відокремлено. На прикладі керамічного комплексу з поселення Кошіївка 8, спорідненого із сусідніми городськими поселеннями Паволоч, Корнин та іншими [40; 41], що характеризується синкретичністю середньодніпровських і дністрово-прутських рис, стає очевидним просування останніх з території Волині. Цей імпульс ліг в основу формування софіївських пам'яток, особливо Правобережної Київщини (Кирилівські Висоти, Видубичі, Пирогово та інші), що мають багато спільних з городськово-волинськими пам'ятками рис.

Польові дослідження В.О. Круца в 1962-1974 рр. мали чітку пам'яткоохоронну направленість. Численними розвідками в регіоні були виявлені археологічні пам'ятки, з яких більшість руйнувалися. Саме їх дослідженню основну увагу й приділив вчений. Це дозволило описати структуру поселень, об'єктів і матеріалів, що утворювали культурні шари. Аналіз виявлених матеріалів: кераміки, антропоморфної пластики, знарядь праці із кістки і кременю, дозволили покращити методику їх дослідження, реконструкції та інтерпретації. Підсумком проведеної роботи стала історична реконструкція культурно-етнічних процесів, що відбувались в переломний час кінця еноліту – початку ранньої бронзи, північно-східного ареалу пам'яток культурно-історичної спільності Кукутень-

Трипілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириленко О.С. Красзнавчий етап дослідження трипільської культури на Київщині // Історико-краєзнавчі дослідження Фастівщини. №1-2 (38-39). – Фастів: ФДКМ., 2014. – С. 45-62.
2. Захарук Ю.М. Пізньотрипільська археологічна культура Середнього Подніпров'я в світлі нових археологічних даних // Наукові записки Інституту суспільних наук. Т. 2. – 1954. – С. 16-33.
3. Даниленко В. Н. К вопросу о месте Киево-трипольской культуры в этногенетическом процессе // Краткие сообщения Института археологии. – 1953. – Вып. 2. – С. 81-83.
4. Круц В. А. Население Среднего Поднепровья в эпоху меди: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 "Археология" – Киев, 1974. – 22 с.
5. Телегін Д. Я., Березанська С. С., Митрофанова В. І., Круц В. А. Звіт про археологічні дослідження в зоні Київського водосховища в 1962 р. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1962/15.
6. Круц В. О. Новий могильник софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі // Археологія. – Т. XXI. – 1968. – С. 126–130.
7. Захарук Ю.Н. Круц В.А. Раскопки поздне трипольского поселения у с. Софиевки Бориспольского р-на Киевской обл. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1963/8а.
8. Круц В.О. Пізньотрипільське поселення поблизу с. Софіївка на Дніпрі // Археологія. – Т. XXII. – 1969. – С.203-209.
9. Телегін Д. Я., Круц В. А. Исследование неолитических поселений в зоне Киевского водохранилища (отчет о работе за 1963-64гг.) // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1963-1964/13.
10. Круц В. А. Раскопки поселения познетрипольского времени у с. Евминка, Остерского района, Черниговской области (отчет о работе за 1965 г.) // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1965/1-б.
11. Якубенко О.О., Кириленко О.С. Керамічний комплекс з пізньотрипільського поселення Євминка I на Чернігівщині (із зібрання Національного музею історії України) // The Cucuteni-Trypillia cultural complex and its neighbours. Essays in memory of Volodymyr Kruts. – Lviv: Astrolabe, 2015 – P. 441-462.
12. Телегін Д. Я., Круц В. А. Отчет о работе Киевской экспедиции в 1966 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1966/1.
13. Круц В. А. Раскопки поселений трипольской культуры у с. Чапаевки Киево-Святошинского района Киевской обл. в 1966 – 1967 гг. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1966 – 67/5.
14. Даниленко В. М., Дудкін В. П., Круц В. А. Отчет об археологических разведках 1966 г. на юге Киевской области // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1966/6.
15. Бузян Г.М. Пізньотрипільське поселення Крутуха-Жолоб на Лівобережжі Дніпра // Матеріали та тези доповідей конференції Трипільська цивілізація у спадщині України. – К.: Просвіта., 2003. – С. 288-298.
16. Круц В. А. Отчет о раскопках поселения трипольской культуры у с. Чапаевки, Киевской обл. в 1968 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1968/6в.
17. Круц В. А. Отчет о раскопках у с. Козаровичи (Киево-Святошинского района, Киевской обл., в ур. Бусловка) // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1968/6б.
18. Круц В. А., Максимов Е. В. Отчет о работе Киевской экспедиции в 1969 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1969/1.
19. Круц В.О. Пам'ятки лукашівського типу // Археологія УРСР. – Т.1., Київ. – 1971. – С.197-200.
20. Бузян Г.М. Пізньотрипільське поселення Крутуха-Жолоб на Лівобережжі Дніпра // Матеріали та тези доповідей конференції Трипільська цивілізація у спадщині України. – К.: Просвіта., 2003. – С. 288-298.
21. Круц В. А., Максимов Е. В., Петровська Е. О. Отчет о раскопках многолойдного памятника у с. Козаровичи, Киево-Святошинского района, Киевской обл. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1970/29.
22. Круц В. А. Отчет о раскопках поселения и могильника трипольской культуры у с. Чапаевка, Киевской обл. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1970/17.
23. Круц В.О. Нові матеріали трипільської культури в Києві // Археологія. № 19. - К., 1976. – С. 93-95.
24. Круц В.А. Поздетрипольские племена Среднего Поднепровья. – К.: Наук. думка, 1977. – 160 с.
25. Мовчан І. І., Я. Є. Боровський, Архіпова Є. І., Гончар В. М., Климовський С. І. Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції ІА НАНУ у 1996 р. в Києві по вул. Стрітенській, 10 та

вул. Володимирській, 3 // НА ІА НАНУ. – Ф.е. № 1996/66.

26. Мовчан І. І., Климовський С. І. Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції ІА НАНУ у м. Києві в 2001 – 2001 рр. на вул. Великій Житомирській, 20 // НА ІА НАНУ. – Ф.е. № 2002/1.

27. Кириленко О.С. Пізньотрипільське населення Київського Подніпров'я в 3600/3500-3300/3200 рр. до н.е. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – С. 17-22.

28. Круц В. А. Отчет о раскопках поселения и могильника трипольской культуры у с. Чапаевка в 1971 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1971/3.

29. Круц В. А., Максимов Е. В. Отчет о раскопках многослойного памятника у с. Казаровичи Киевской обл. в 1971 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1971/5.

30. Круц В. А. Отчет о раскопках поздне трипольских памятников у сел Чапаевка и Казаровичи // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1972/8.

31. Березанская С. С., Круц В. А. Отчет о работе Бортнического разведочного отряда в 1973 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1973/28.

32. Телегин Д. Я., Круц В. А., Нужный Д. Ю. Отчет о работе археологической экспедиции «Славутич» в 1979 г. в зоне Каневского водохранилища, низовья Десны и в Надпорожье // НА ІА НАНУ. — Ф.е. № 1979/18.

33. Круц В.О. Роль тваринництва в економіці трипільських // Археологія. – К., 1998. – №. 4. – С. 134-144.

34. Круц В.А. Относительная и абсолютная хронология памятников трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья и Среднего Поднепровья (даты не калиброванные) // Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки. – К., 2008. – С. 227-230.

35. Овчинников Е.В. Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етапи В II – С I) – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 406 с.

36. Дергачев В.А. Памятники позднего Триполья. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 280 с.

37. Збеневич В.Г. Хронологія пізнього Трипілья//Археологія.– вип. 7.– 1972.– С.3-25.

38. Круц В.О. Етнокультурний склад населення. Побут і матеріальна культура // Давня історія України: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1. – С. 234-308.

39. Відейко М. Ю. Питання реконструкції та походження поховального обряду могильників софіївського типу // Археологія. – 2000. – С. 90-100.

40. Rassamakin Yu. Absolute chronology of Ukrainian Tripolian settlements // The Tripolye Culture Giant-Settlements in Ukraine: Formation, Development and Decline. Oxford Books, 2012., – 19-69 pp.

41. Макаревич М. Л. Трипільське поселення біля с. Паволочі // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т.IV. – К., 1952. – С.96-103.

42. Осадчий Р. М. Укріплене поселення біля с. Корнин // Праці науково дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип.1. – Київ., 2005. – С. 128-131.

Кириленко А.С. Вклад Владимира Афанасьевича Круца в исследования трипольской культуры Киевского Поднепровья. *V.A. Kruts has been continuously carrying out field research of the late Trypillian settlements in Kiev Dnieper region from 1962 to 1973. As a result, 22 new settlements were discovered. On more than 30 settlements excavations were carried out. Some of them stood out because of the importance of results of work: these are Sofievka 2 Zavalovka, Evminka 1, 2, Чапаевка, Козаровичи, Львовская площадь и Процев.*

Ключевые слова: В.О. Круц, трипольская культура, этап С I, С II, Киевское Поднепровье, чапаевский тип, лукашовский тип, софиевский тип.

Kyrylenko O.S. The contribution of Volodymyr Opanasovuch Kruts in the resear of trypillya culture in the Kyiv Dniper region. *V.A. Kruts has been continuously carrying out field research of the late Trypillian settlements in Kiev Dnieper region from 1962 to 1973. As a result, 22 new settlements were discovered. On more than 30 settlements excavations were carried out. Some of them stood out because of the importance of results of work: these are Sofievka 2 Zavalovka, Evminka 1, 2, Чапаевка, Козаровичи, Lvov area and Protsev.*

Key worlds: V.O. Kruts, Trypillya culture, stage С I, С II, Kyiv Dnieper region, Чапаївка type, Lukashi type, Sofievka type.